

॥षष्ठः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां द्वितीयकाण्डे षष्ठः प्रश्नः॥

सुमिधो यजति वसन्तमेवर्तूनामवं रुन्धे तनूनपांतं यजति
 ग्रीष्ममेवावं रुन्धे इडो यंजति वरुषा एवावं रुन्धे बुरुहिर्यजति
 शरदमेवावं रुन्धे स्वाहाकारं यंजति हेमन्तमेवावं रुन्धे तस्माथ्-
 स्वाहाकृता हेमन्पश्चवोऽवं सीदन्ति सुमिधो यजत्युषसं एव
 देवतानामवं रुन्धे तनूनपांतं यजति यज्ञमेवावं रुन्ध - (१)

इडो यंजति पशुनेवावं रुन्धे बुरुहिर्यजति प्रजामेवावं रुन्धे
 समानंयत उपभूतस्तेजो वा आज्यं प्रजा बुरुहिः प्रजास्वेव तेजों
 दधाति स्वाहाकारं यंजति वाचमेवावं रुन्धे दश सं पद्यन्ते दशाक्षरा
 विराङ्गिराजैवान्नाद्यमवं रुन्धे सुमिधो यजत्युस्मिन्नेव लोके प्रति
 तिष्ठति तनूनपांतं यजति (२)

यज्ञ एवान्तरिक्षे प्रति तिष्ठतीडो यंजति पशुष्वेव प्रति
 तिष्ठति बुरुहिर्यजति य एव देवयानाः पन्थानस्तेष्वेव प्रति तिष्ठति
 स्वाहाकारं यंजति सुवर्ग एव लोके प्रति तिष्ठत्येतावन्तो वै देव-
 लोकास्तेष्वेव यथापूर्वं प्रति तिष्ठति देवासुरा एषु लोकेष्वस्पर्धन्त-
 ते देवाः प्रयाजैरेभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्माणुदन्त तत्रयाजानां (३)

प्रयाजत्वं यस्यैवं विदुषः प्रयाजा इज्यन्ते प्रैभ्यो लोकेभ्यो

भ्रातृव्यानुदतेऽभिक्रामं जुहोत्युभिजित्यै यो वै प्रयाजाना॑ मिथुनं
वेद् प्र प्रजया॑ पशुभिर्मिथुनैर्जायते समिधौ बृहीरिव यजति
तनूनपातुमेकमिव मिथुनं तदिङ्गो बृहीरिव यजति बृहिरेकमिव
मिथुनं तदेतद्वै प्रयाजाना॑ मिथुनं य एवं वेद् प्र (४)

प्रजया॑ पशुभिर्मिथुनैर्जायते देवानां वा अनिष्टा देवता॑ आस-
न्नथासुरा॑ यज्ञमाजिधाः सन्ते देवा गायत्री॑ व्यौहन् पश्चाक्षराणि
प्राचीनानि॒ त्रीणि॒ प्रतीचीनानि॒ ततो वर्म॑ यज्ञायाभवद्वर्म॑ यजमानाय
यत्प्रयाजानूयाजा इज्यन्ते वर्मेव तद्यज्ञाय॑ क्रियते वर्म॑ यजमानाय
भ्रातृव्याभिभूत्यै तस्माद्वर्णं पुरस्ताद्वर्णीयः पश्चाद्वर्णीयो देवा वै
पुरा रक्षोभ्यु - (५)

इति॑ स्वाहाकारेण॑ प्रयाजेषु॑ यज्ञः सङ्गस्थाप्यमपश्यन्तः
स्वाहाकारेण॑ प्रयाजेषु॑ समस्थापयन्ति॑ वा एतद्यज्ञं छिन्दन्ति॑ यथ-
स्वाहाकारेण॑ प्रयाजेषु॑ सङ्गस्थापयन्ति॑ प्रयाजानिष्ठा॑ हृवीः प्यभि-
घारयति॑ यज्ञस्य॑ सन्तत्या॑ अथो॑ हृविरेवाकरथो॑ यथापूर्वमुपैति॑ पिता॑
वै प्रयाजाः प्रजाऽनूयाजा॑ यत्प्रयाजानिष्ठा॑ हृवीः प्यभिघारयति॑
पितैव॑ तत्पुत्रेण॑ साधारणं (६)

कुरुते॑ तस्मादाहृयश्वैवं वेद् यश्च॑ न कुथा॑ पुत्रस्य॑ केवलं कुथा॑
साधारणं पितैरित्यस्कन्नमेव॑ तद्यत्प्रयाजेष्विष्टैषु॑ स्कन्दति॑ गायत्र्येव॑
तेन॑ गर्भ॑ धत्ते॑ सा प्रजां॑ पशून् यजमानाय॑ प्रजनयति॥ (७)

यज्ञति यज्ञमेवावरुन्धे तनूनपांतं यज्ञति प्रयाजानामेवं वेद् प्र रक्षोऽन्यः साधारणं पञ्चत्रिशत्त्वा॥७॥[१]

चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदाज्यभागौ यदाज्यभागौ यज्ञति
 चक्षुषी एव तद्यज्ञस्य प्रतिं दधाति पूर्वार्थं जुहोति तस्मात्पूर्वार्थं
 चक्षुषी प्रबाहुं जुहोति तस्मात्प्रबाहुक्षक्षुषी देवलोकं वा अग्निना
 यज्ञमानोऽनु पश्यति पितृलोके सोमेनोत्तरार्थेऽग्नये जुहोति
 दक्षिणार्थं सोमायैवमिव हीमौ लोकावनयोर्लोकयोरनुख्यात्यै
 राजानां वा एतौ देवतानां (८)

यदुग्नीषोमावन्तरा देवता इज्येते देवतानां विधृत्यै तस्माद्राजा
 मनुष्यां विधृता ब्रह्मवादिनो वदन्ति किं तद्यज्ञे यज्ञमानः कुरुते
 येनान्यतोदतश्च पशून्दाधारोभयतोदतश्चेत्युच्मनूच्याज्यभागस्य
 जुषाणेन यज्ञति तेनान्यतोदतो दाधारर्चमनूच्यं हविषं कृचा
 यंज्ञति तेनोभयतोदतो दाधार मूर्धन्वर्तीं पुरोनुवाक्यां भवति
 मूर्धानमेवैन समानानां करोति (९)

नियुत्वंत्या यज्ञति भ्रातृव्यस्यैव पशूनि युवते केशिनः
 ह दाभर्य केशी सात्यकामिरुवाच सुसंपदां ते शक्तरीयुः शो
 यज्ञे प्रयोक्तासे यस्यै वीर्येण प्र जातान्नातृव्यानुदते प्रति
 जनिष्यमाणान् यस्यै वीर्येणोभयोर्लोकयोज्योतिर्धत्ते यस्यै वीर्येण
 पूर्वार्थेनानुङ्गानुनक्ति जघनार्थेन धेनुरितिं पुरस्तालक्ष्मा पुरोनुवाक्यां
 भवति जातानेव भ्रातृव्यान्म्र णुदत उपरिष्टालक्ष्मा (१०)

याज्या जनिष्यमाणानेव प्रति नुदते पुरस्तालक्ष्मा
 पुरोनुवाक्या भवत्यस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्त उपरिष्टालक्ष्मा
 याज्यामुष्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते ज्योतिष्मन्तावस्मा इमौ
 लोकौ भवतो य एवं वेदं पुरस्तालक्ष्मा पुरोनुवाक्या भवति
 तस्मात्पूर्वार्थेनान्द्वान्मनक्त्युपरिष्टालक्ष्मा याज्या तस्माञ्छनार्थेन
 धेनुर्य एवं वेदं भुङ्ग एनमेतौ वज्रं आज्यं वज्रं आज्यभागौ (११)

वज्रो वषद्वारस्त्रिवृत्तमेव वज्रं सम्भृत्य भ्रातृव्याय प्र
 हरत्यछम्बद्वारमपगूर्य वषद्वरोति स्तृत्यै गायत्री पुरोनुवाक्या
 भवति त्रिष्टुग्याज्या ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति तस्माद्वाह्यणो
 मुख्यो मुख्यो भवति य एवं वेदं प्रैवैनं पुरोनुवाक्ययाऽऽहु प्र
 णयति याज्यया गुमयति वषद्वारेणैवैनं पुरोनुवाक्यया दत्ते प्र
 यच्छति याज्यया प्रति (१२)

वषद्वारेण स्थापयति त्रिपदा पुरोनुवाक्या भवति त्रयं इमे
 लोका एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति चतुष्पदा याज्या चतुष्पद एव
 पुश्ननवं रुन्धे द्व्यक्षरो वषद्वारो द्विपाद्यजमानः पुशुष्वेवोपरिष्टात्प्रति
 तिष्ठति गायत्री पुरोनुवाक्या भवति त्रिष्टुग्याज्यैषा वै सप्तपदा
 शक्तरी यद्वा एतया देवा अशिक्षन्तदशक्तुवन् य एवं वेदं शक्रोत्येव
 यच्छिक्षति॥ (१३)

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशस्म आत्मनाज्यंमधत्त तं
देवा अब्रुवन्नेष वाव यज्ञो यदाज्यमप्येव नोऽत्रास्त्विति
सोऽब्रवीद्यजान् व आज्यंभागावुपं स्तृणानभि घारयनिति
तस्माद्यजन्त्याज्यभागावुपं स्तृणन्त्यभि घारयन्ति ब्रह्मवादिनो
वदन्ति कस्माथस्त्याद्यातयामान्यन्यानि हुवीङ्ग्ययातयामुमाज्य-
मिति प्राजापत्य- (१४)

मिति ब्रूयादयातयामा हि देवानां प्रजापतिरिति छन्दाऽसि
देवेभ्योऽपांक्रामन्न वौऽभागानि हृव्यं वक्ष्याम इति तेभ्य एतच्चतुरवत्
तमंधारयन्पुरोनुवाक्यायै याज्यायै देवतायै वषट्काराय यच्चतुरवत्तं
जुहोति छन्दाऽस्येव तत्प्रीणाति तान्यस्य प्रीतानि देवेभ्यो
हृव्यं वहन्त्यज्ञिरसो वा इत उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्तदृषयो
यज्ञवास्त्वभ्युवायन्ते- (१५)

अपश्यन्पुरोडाशं कूर्म भूतः सर्पन्तं तमब्रुवन्निन्द्राय
ध्रियस्व बृहस्पतये ध्रियस्व विश्वेभ्यो देवेभ्यो ध्रियस्वेति स
नाधिन्यत तमब्रुवन्नग्रये ध्रियस्वेति सोऽग्रयेऽध्रियत यदाग्रेयो-
ऽष्टाकंपालोऽमावास्यायां च पौर्णमास्यां चाच्युतो भवति
सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै तमब्रुवन्कथाहास्था इत्यनुपाक्तो-
भूवमित्यब्रवीद्यथाक्षोऽनुपाक्तो - (१६)

उवाच्छत्येवमवारमित्युपरिष्टादभ्यज्याधस्तादुपानक्ति

सुवर्गस्य लोकस्य समष्टै सर्वाणि कुपालान्यभि प्रथयति
 तावतः पुरोडाशान्मुष्मिल्लोकेऽभि जंयति यो विदंग्धः स नैरकृतो
 योऽश्रृतः स रौद्रो यः शृतः स सदेवस्तस्मादविदहता शृतङ्कृत्यः
 सदेवत्वाय भस्मनाऽभि वासयति तस्मान्माऽसेनास्थि छुन्न
 वेदेनाऽभि वासयति तस्मात् (१७)

केशैः शिरश्छन्नं प्रच्युतं वा एतदस्मालोकादगतं देवलोकं
 यच्छ्रृतः हुविरन्भिघारितमभिघार्योद्वासयति देवत्रैवैनद्रमयति
 यद्येकं कुपालं नश्येदेको मासः संवथसरस्यानवेतः स्यादथ
 यजमानः प्र मीयेत् यद्वे नश्येतां द्वौ मासौ संवथसरस्यानवेत्
 स्यातामथ यजमानः प्र मीयेत् सङ्घायोद्वासयति यजमानस्य (१८)

गोपीथाय यदि नश्येदाश्विनं द्विकपालं निर्वपेद् द्यावा-
 पृथिव्यमेकंकपालमश्विनौ वै देवानां भिषजौ ताभ्यांमेवास्मै
 भेषजं करोति द्यावापृथिव्यं एकंकपालो भवत्युनयोर्वा एतन्नश्यति
 यन्नश्यत्युनयोरैवैनद्विन्दति प्रतिष्ठित्यै॥ (१९)

प्राजापत्यन्तेऽक्षोऽनुपाको वेदेनाऽभि वासयति तस्माद्यजमानस्य द्वात्रिंशत्र्च॥६॥————[३]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसुव इति स्फ्यमा दत्ते प्रसूत्या
 अश्विनोर्बहुभ्यामित्याहाश्विनौ हि देवानांमध्यर्य आस्तां पूष्णो
 हस्तांभ्यामित्याहु यत्यै शतमृष्टिरसि वानस्पत्यो द्विषुतो वृथ इत्याहु
 वज्रमेव तथसः श्यति भ्रातृव्याय प्रहरिष्यन्धस्तम्बयुजुरहरत्येतावती

वै पृथिवी यावती वेदिस्तस्या एुतावत एुव भ्रातृव्यं निर्भजति (२०)

तस्मान्नाभागं निर्भजन्ति त्रये इमे लोका एुभ्य
एवैनं लोकेभ्यो निर्भजति तृष्णां चतुर्थं हरत्यपरिमितादेवैनं
निर्भजत्युद्धन्ति यदेवास्या अमेध्यं तदपे हन्त्युद्धन्ति तस्मादोषधयः
परा भवन्ति मूलं छिनत्ति भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति
पितृदेवत्यातिखातेयतीं खनति प्रजापतिना (२१)

यज्ञमुखेन सम्मितामा प्रतिष्ठायै खनति यजमानमेव प्रतिष्ठां
गंमयति दक्षिणतो वर्षीयसीं करोति देवयज्ञस्यैव रूपमंकः
पुरीषवतीं करोति प्रजा वै पशवः पुरीषं प्रजयैवैनं पशुभिः
पुरीषवन्तं करोत्युत्तरं परिग्राहं परिं गृह्णात्येतावती वै पृथिवी
यावती वेदिस्तस्या एुतावत एुव भ्रातृव्यं निर्भज्याऽऽत्मन् उत्तरं
परिग्राहं परिं गृह्णाति कूरमिव वा - (२२)

एतत्करोति यद्वेदिं करोति धा असि स्वधा असीति योयुप्यते
शान्त्ये प्रोक्षणीरा सांदयत्यापो वै रक्षोघ्नी रक्षसामपंहत्ये
स्फ्यस्य वर्त्मन्थसादयति यज्ञस्य सन्तत्ये यं द्विष्यात्तं
ध्यायेच्छुचैवैनमर्पयति॥ (२३)

भजति प्रजापतिनेव वै त्रयस्मिंशब्दः॥ ४॥———————[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्त्युद्धिरहुवीःषि प्रौक्षीः केनाऽप इति
ब्रह्मणेति ब्रूयादुद्धिरह्यैव हुवीःषि प्रौक्षति ब्रह्मणाऽप इध्मावरुहिः

प्रोक्षंति मेध्यमेवैनत्करोति वेदिं प्रोक्षत्युक्षा वा एषाऽलोमकाऽमेध्या
यद्वेदिर्मेध्यामेवैना करोति दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति
बुरुहिरासाद्य प्रो- (२४)

क्षत्येभ्य एवैनल्लोकेभ्यः प्रोक्षंति कूरमिव वा एतत्करोति
यत्खनत्यपो नि नयति शान्त्यै पुरस्तात्प्रस्तुरं गृह्णाति मुख्यमेवैन
करोतीयन्तं गृह्णाति प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितं बुरुहि:
स्तृणाति प्रजा वै बुरुहि: पृथिवी वेदिः प्रजा एव पृथिव्यां
प्रतिष्ठापयत्यन्तिदशजङ्ग स्तृणाति प्रजयैवैन पुशुभिरन्तिदशं
करो- (२५)

त्युत्तरं बुरुहिषः प्रस्तुरङ्ग सादयति प्रजा वै बुरुहिर्यजमानः
प्रस्तुरो यजमानमेवायजमानादुत्तरं करोति तस्माद्यजमानो-
जयजमानादुत्तरोऽन्तर्दधाति व्यावृत्या अनक्ति हृविष्कृतमेवैन
सुवर्गं लोकं गमयति त्रेधानक्ति त्रयं इमे लोका एभ्य एवैन
लोकेभ्योऽनक्ति न प्रति॒ शृणाति॒ यत्प्रतिशृणीयादनूर्ध्वं भावुकं
यजमानस्य स्यादुपरीवु प्र हर- (२६)

त्युपरीवु हि सुवर्गो लोको नि यच्छति वृष्टिमेवास्मै नि
यच्छति नात्यग्रं प्र हरेदत्यग्रं प्रहरेदत्यासारिण्यध्वर्योर्नाशुका
स्यान्न पुरस्तात्प्रत्यस्येदत्पुरस्तात्प्रत्यस्यैश्चुवर्गलोकाद्यजमानं
प्रति॒ नुदेत्प्राश्चं प्र हरति॒ यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति॒ न

विष्वंश्वं वि युयाद्विष्वंश्वं वियुयाथ् (२७)

स्त्र्यस्य जायेतोर्ध्वमुद्घौत्युर्ध्वमिव हि पुङ्सः पुमानेवास्य जायते यथ्स्फेनं वोपवेषेण वा योयुप्येत् स्तृतिरेवास्य सा हस्तेन योयुप्यते यजमानस्य गोपीथाय ब्रह्मवादिनो वदन्ति किं यज्ञस्य यजमानु इति प्रस्तर इति तस्य कं सुवर्गो लोक इत्याहवनीय इति ब्रूयाद्यत्रस्तरमाहवनीये प्रहरति यजमानमेव (२८)

सुवर्गं लोकं गमयति वि वा एतद्यजमानो लिशते यत्प्रस्तरं योयुप्यन्ते बुरुहिरनु प्रहरति शान्त्या अनारम्भण इव वा एतरह्यधर्युः स ईश्वरो वैपुनो भवितोर्धुवाऽसीतीमामुभि मृशतीयं वै ध्रुवाऽस्यामेव प्रति तिष्ठति न वैपुनो भवत्यगा(३)नग्नीदित्याहृयद्वृयादगन्त्रग्निरित्यग्नावग्निं गमयेन्निर्यजमानः सुवर्गलोकाद्वजेदग्नित्येव ब्रूयाद्यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति॥ (२९)

आसाद् प्रान्तिदशजं करोति हरति वियुयाद्यजमानमेवग्निरिति सुप्रदेश च॥६॥ [५]

अग्नेष्वयो ज्यायाऽसो भ्रातर आसन्ते देवेभ्यो हृव्यं वहन्तुः प्रार्मीयन्त सोऽग्निर्बिभेदित्यं वाव स्य आर्तिमारिष्यतीति स निलायत सोऽपः प्राविशत्तं देवताः प्रैषमैच्छन्तं मथ्यः प्राब्रवीत्तमशपद्वियाधिया त्वा वध्यासुर्यो मा प्रावौच् इति तस्मान्मथ्यं धियाधिया ग्रन्ति शस्तो - (३०)

हि तमन्विन्दन्तमब्रुवनुपं न आ वर्तस्व हृव्यं नौ वहेति

सौऽब्रवीद्वरं वृणै यदेव गृहीतस्याहुतस्य बहिःपरिधि स्कन्दात्तन्मे भ्रातृणां भागुधेयमसदिति तस्माद्यद् गृहीतस्याहुतस्य बहिःपरिधि स्कन्दति तेषां तद्वागुधेयं तानेव तेन प्रीणाति परिधीन्परि दधाति रक्षसामपंहत्यै सङ् स्पर्शयति (३१)

रक्षसामनन्वचाराय न पुरस्तात्परि दधात्यादित्यो ह्यैवोद्यन्पुरस्ताद्रक्षाऽस्यपहन्त्यूर्ध्वे समिधावा दधात्युपरिष्टादेव रक्षाऽस्यपं हन्ति यजुषाऽन्यां तृष्णीमन्यां मिथुनत्वाय द्वे आ दधाति द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मवादिनो वदन्ति स त्वै यंजेत् यो यज्ञस्याऽत्यर्य वसीयान्स्यादिति भूपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां (३२)

पतये स्वाहेति स्कन्नमनु मन्त्रयेत यज्ञस्यैव तदात्या यजमानो वसीयान्भवति भूयसीरुहि देवताः प्रीणाति जामिवा एतद्यज्ञस्य क्रियते यदन्वश्चौ पुरोडाशावुपा शुयाजमन्तरा यंजत्यजामित्वायाथौ मिथुनत्वायाग्निरमुष्मिल्लोक आर्सीद्यमोऽस्मिन्ते देवा अब्रुवन्नेतेमौ वि पर्यहुमेत्यन्नादेन देवा अग्नि- (३३)

मुपामन्त्रयन्त राज्येन पितरो यमं तस्मादग्निर्देवानामन्नादो यमः पितृणां राजा य एवं वेद प्र राज्यमन्नाद्यमाप्नोति तस्मां एतद्वागुधेयं प्रायच्छृन् यदग्नये स्विष्टकृतेऽवद्यन्ति यदग्नये स्विष्टकृतेऽवद्यति भागुधेयैनैव तद्रुद्रः समर्धयति सुकृथस्कृदव-

द्यति सुकृदिव् हि रुद्र उत्तरार्धादवं द्यत्येषा वै रुद्रस्य (३४)

दिख्स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवंदयते द्विरभि घारयति
चतुरवत्तस्याऽस्यै पश्वो वै पूर्वा आहुतय एष रुद्रो यदुग्निर्यत्पूर्वा
आहुतीरभि जुहुयाद्रुद्राय पशूनपि दध्यादपशुर्यजमानः स्यादतिहाय
पूर्वा आहुतीर्जुहोति पशूनां गोपीथाय। (३५)

शासः स्पर्शयति भूतानामुग्निः रुद्रस्य सुसत्रिः शब्दः॥६॥ [६]

मनुः पृथिव्या यज्ञियमैच्छुथस घृतं निषिक्तमविन्दुथसो-
ऽब्रवीत्कोऽस्येश्वरो यज्ञेऽपि कर्तौरिति तावंब्रूतां मित्रावरुणौ
गोरेवावर्मीश्वरौ कर्तौः स्व इति तौ ततो गाः समैरयताः सा
यत्रयत्र न्यक्रामुत्ततौ घृतमंपीड्यत तस्माद् घृतपंद्युच्यते तदस्यै
जन्मोपहूतः रथन्तरः सुह पृथिव्येत्याहु- (३६)

यं वै रथन्तरमिमामेव सहान्नाद्येनोपं ह्यत उपहूतं वामदेव्यः
सुहान्तरिक्षेणेत्याह पश्वो वै वामदेव्यं पशूनेव सुहान्तरिक्षेणोपं
ह्यत उपहूतं बृहथसुह दिवेत्याहैरं वै बृहदिरामेव सुह दिवोपं
ह्यत उपहूताः सुप्त होत्रा इत्याहु होत्रा एुवोपं ह्यत उपहूता
धेनुः (३७)

सुहरूभेत्याह मिथुनमेवोपं ह्यत उपहूतो भक्षः सखेत्याह
सोमपीथमेवोपं ह्यत उपहूताँ (४) हो इत्याहाऽत्मानमेवोपं ह्यत
आत्मा ह्युपहूतानां वसिष्ठ इडामुपं ह्यते पश्वो वा इडां पशूनेवोपं

ह्यते चुतुरुपं ह्यते चतुष्पादो हि पशवो मानवीत्याहु मनुरुद्येता-
(३८)

मग्रेऽपश्यद् घृतपदीत्याहु यदेवास्यै पदाद् घृतमर्पीङ्गयत्
तस्मादेवमांह मैत्रावरुणीत्याह मित्रावरुणौ ह्येनाऽ समैरयतां ब्रह्म
देवकृतमुपहूतमित्याहु ब्रह्मैवोपं ह्यते दैव्यां अध्यर्थव उपहूता
उपहूता मनुष्यां इत्याहु देवमनुष्यानेवोपं ह्यते य इमं यज्ञमवान्
ये यज्ञपतिं वर्धनित्याह (३९)

यज्ञाय चैव यजमानाय चाऽशिषमा शास्ति उपहूते
द्यावांपृथिवी इत्याहु द्यावांपृथिवी एवोपं ह्यते पूर्वजे कृतावरी
इत्याहु पूर्वजे ह्येते कृतावरी देवी देवपुत्रे इत्याहु देवी ह्येते
देवपुत्रे उपहूतोऽयं यजमान इत्याहु यजमानमेवोपं ह्यते
उत्तरस्यां देवयज्यायामुपहूतो भूयसि हविष्करणं उपहूतो दिव्ये
धामनुपहूत - (४०)

इत्याहु प्रजा वा उत्तरा देवयज्या पशवो भूयो हविष्करणऽ
सुवर्गो लोको दिव्यं धामेदमसीदमसीत्येव यज्ञस्य प्रियं धामोपं
ह्यते विश्वमस्य प्रियमुपहूतमित्याहाछम्बद्धारमेवोपं ह्यते॥ (४१)

आहु धेनुरेतां वर्धनित्याहु धामनुपहूतश्चतुर्छिंशत्त्रिंशत्त्रिं [७]

पशवो वा इडा स्वयमा दत्ते काममेवाऽत्मना पशूनामा दत्ते
न ह्यन्यः कामं पशूनां प्रयच्छति वाचस्पतये त्वा हुतं प्राशजामीत्याहु
वाचमेव भागधेयेन प्रीणाति सदसुस्पतये त्वा हुतं प्राशजामीत्याहु

स्वुगाकृत्यै चतुरवृत्तं भवति हुविर्वै चतुरवृत्तं पशवंशतुरवृत्तं यद्धोता^०
प्राशजीयाद्धोता- (४२)

इति मार्चुद्देवद्वयो जुहुयाद्रुद्रायै पूशूनपि दध्यादपुशुर्यजमानः
स्याद्वाच स्पतये त्वा हुतं प्राशजामीत्याह पुरोक्षमेवैनंज्ञहोति
सदं सुस्पतये त्वा हुतं प्राशजामीत्याह स्वुगाकृत्यै प्राशजन्ति तीर्थ
एव प्राशजन्ति दक्षिणां ददाति तीर्थ एव दक्षिणां ददाति वि वा
एतद्यज्ञं (४३)

छिन्दन्ति यन्मध्यतः प्राशजन्त्यद्विर्मार्जयन्तु आपो वै सर्वा
देवतां देवताभिरेव यज्ञः सं तन्वन्ति देवा वै यज्ञाद्रुद्रमन्तरायन्त्स
यज्ञमविघ्यत्तं देवा अभि समगच्छन्तु कल्पतां न इदमिति तै-
ऽब्रुवन्मिस्वंष्टुं वै न इदं भविष्यति यदिमः राघयिष्यामु इति
तथिस्वंष्टुकृतः स्विष्टकृत्वं तस्याऽतिविष्टुं नि- (४४)

रकृन्तन् यवेन् समितं तस्मा द्यवमात्रमवै द्येद्यज्ञायो-
ऽवद्येद्रोपयेत्तद्यज्ञस्य यदुपै च स्तृणीयादभि च घारयेदुभयतः
सङ्क्षायि कुर्यादवदायाभि घारयति द्विः सं पंद्रते द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्यै यत्तिरश्चीनं मतिहरेदनभिविष्टुं यज्ञस्याभि विष्येदग्रेण
परि हरति तीर्थेनैव परि हरति तत्पूष्णे पर्यहरन्तत् (४५)

पूषा प्राशय दुतोऽरुणत्तस्मात्पूषा प्रपिष्टभांगोऽन्तको हि
तं देवा अब्रुवन्वि वा अयमार्घ्यप्राशित्रियो वा अयमभूदिति

तद्वृहुस्पतये पर्यहरन्थ्सोऽविभेद्वृहुस्पतिरित्यं वाव स्य आर्ति-
मारिष्यतीति स एतं मत्रमपश्यथ्सूर्यस्य त्वा चक्षुषा प्रति-
पश्यामीत्यब्रवीन्न हि सूर्यस्य चक्षुः (४६)

किं चुन हिनस्ति सौऽविभेत्रिगृह्णन्त मा हि॒सिष्यतीति॑
देवस्य त्वा सवितुः प्रसुवैऽश्विनोर्बाहुभ्यां पृष्णो हस्ताभ्यां
प्रति॑ गृह्णामीत्यब्रवीथ्सवितृप्रसूत एवैनद्वृह्णणा देवतांभिः प्रत्य-
गृह्णाथ्सोऽविभेत्राशजन्त मा हि॒सिष्यतीत्यग्नेस्त्वाऽऽस्येन॑
प्राशजामीत्यब्रवीन्न ह्यग्नेरास्य किं चुन हिनस्ति सौऽविभेत् (४७)

प्राशितं मा हि॒सिष्यतीति॑ ब्राह्मणस्योदरेणत्यब्रवीन्न हि॑
ब्राह्मणस्योदरं किं चुन हिनस्ति॑ बृहुस्पतेर्ब्रह्मणेति॑ स हि॑ ब्रह्मिष्ठोऽपु-
वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति॑ यः प्राशजात्यद्विर्मार्जयित्वा
प्राणान्थसमृशते॑ऽमृतं वै प्राणा अमृतमापः प्राणानेव यथास्थानमुप-
ह्यते॥ (४८)

प्राशजीयाद्वोतां युजं निरंहरन्तचक्षुरास्यैङ्कि चुन हिनस्ति॑ सौऽविभेद्वृत्तुशत्वारि॒शत्त्वा॑॥७॥ — [C]

अग्नीध आ दधात्यग्निमुखानेवर्तन्नीणाति॑ समिधमा॑
दधात्युत्तरासामाहुतीनां प्रतिष्ठित्या अथो॑ समिद्वत्येव जुहोति॑
परिधीन्थसमार्द्धि॑ पुनात्यैवैनान्थस्कृथस्कृथसमार्द्धि॑ परांडिव॑
ह्यैतरहि॑ यज्ञश्चतुः सं पद्यते॑ चतुष्पादः पशवः॑ पशूनेवाव॑ रुन्धे॑
ब्रह्मन्त्र स्थास्याम् इत्याहात्र वा एतरहि॑ यज्ञः॑ श्रितो - (४९)

यत्रं ब्रूह्मा यत्रैव यज्ञः श्रितस्ततं एवैनुमा रंभते यद्धस्तेन
प्रमीवैद्वैपुनः स्याद्यच्छीर्णा शीर्षक्तिमान्स्याद्यत्तृष्णीमासीतासं
प्रत्तो यज्ञः स्यात्प्र तिषेत्येव ब्रूयाद्वाचि वै यज्ञः श्रितो यत्रैव यज्ञः
श्रितस्ततं एवैनुऽ सम्प्र येच्छति देवं सवितरेतत्ते प्रा- (५०)

॥हेत्याहु प्रसूत्यै बृहस्पतिर्ब्रह्मेत्याहु स हि ब्रह्मिष्ठः स यज्ञं
पाहि स यज्ञपतिं पाहि स मां पाहीत्याह यज्ञाय यज्ञमानाय-
॥त्मने तेभ्य एवाऽशिषमा शास्तेऽनार्त्या आश्राव्याऽह देवान्
यज्ञेति ब्रह्मवादिनो वदन्तीष्ठा देवता अथं कतुम एते देवा इति
छन्दाऽसीति ब्रूयाद्वायुत्रीं त्रिष्टुभं (५१)

जगतीमित्यथो खल्वाहुब्राह्मणा वै छन्दाऽसीति तानेव
तद्यजति देवानां वा इष्ठा देवता आसुन्नथाग्निर्नोदज्वलत्तं
देवा आहुतीभिरनूयाजेष्वन्विन्दन् यदनूयाजान् यज्ञत्यग्निमेव
तथस्मिन्द्व एतदुर्वै नामासुर आसीथ्स एतर्हि यज्ञस्याऽश-
शिषमवृङ्क यद्युयादेत- (५२)

दु द्यावापृथिवी भुद्रमभूदित्येतदुमेवासुरं यज्ञस्याऽशिषं
गमयेदिदं द्यावापृथिवी भुद्रमभूदित्येव ब्रूयाद्यज्ञमानमेव यज्ञस्या-
॥शिषं गमयत्यार्थं सूक्तवाकमुत नमोवाकमित्याहुदमराथ्स्मेति
वावैतदाहोपश्रितो दिवः पृथिव्योरित्याहु द्यावापृथिव्योरहि यज्ञ
उपश्रित ओमन्वती तेऽस्मिन् यज्ञे यज्ञमान् द्यावापृथिवी (५३)

स्तामित्याहाऽशिष्मेवैतामा शास्ते यद्बुयाथ्सूपावसाना
 च स्वध्यवसाना चेति प्रमायुको यजमानः स्याद्युदा हि
 प्रमीयतेऽथेमामुपावस्यति सूपचरणा च स्वधिचरणा चेत्येव
 ब्रौयाद्वरीयसीमेवास्मै गव्यूतिमा शास्ते न प्रमायुको भवति
 तयोराविद्युग्निरिदः हुविरंजुषुतेत्याहृ या अयोक्ष्म (५४)

देवतास्ता अरीरधामेति वावैतदाहृ यन्न निर्दिशेत्प्रतिवेशं
 यज्ञस्याऽशीर्गच्छेदा शास्तेऽयं यजमानोऽसावित्याह
 निर्दिश्यैवैन ए सुवर्गं लोकं गंमयत्यायुरा शास्ते सुप्रजास्त्वमा
 शास्ते इत्याहाऽशिष्मेवैतामा शास्ते सजातवनस्यामा शास्ते
 इत्याह प्राणा वै संजाताः प्राणानेव (५५)

नान्तरेति तदग्निर्देवो देवेभ्यो वन्ते वयमग्रेमानुष्टु
 इत्याहाग्निर्देवेभ्यो वनुते वयं मनुष्येभ्य इति वावैतदाहृहै
 गतिर्वामस्येदं च नमो देवेभ्य इत्याहृ याश्वैव देवता यजति याश्व
 न ताभ्य एवोभयीभ्यो नमस्करोत्यात्मनोऽनात्म्यै॥ (५६)

श्रितस्ते प्र त्रिष्टुभ्येतद्यावांपृथिवी या अयोक्ष्म प्राणानेव पद्मत्वारिःशब्दा॥८॥————[९]

देवा वै यज्ञस्य स्वगाकृतारं नाविन्दन्ते शंयुं बारहस्पत्य-
 मंब्रुवन्निमं नो यज्ञः स्वगा कुर्विति सोऽब्रवीद्वरं वृणै यदेवा-
 ब्राह्मणोक्तोऽश्रद्धानो यजातै सा मै यज्ञस्याऽशीरसुदिति
 तस्माद्यदब्राह्मणोक्तोऽश्रद्धानो यजते शंयुमेव तस्य बारहस्पत्यं

युज्ञस्याऽर्जुशीर्गच्छत्येतन्ममेत्यब्रवीत्किं मै प्रजाया - (५७)

इति योऽपगुरातै शतेन यातयाद्यो निहनस्त्वंहस्तेन
यातयाद्यो लोहितं करवद्यावतः प्रस्कद्य पाऽसून्धसंज्ञात तावतः
संवध्सरान्वितृलोकं न प्रजानादिति तस्माद्वाह्याणाय नापं गुरेतु
न नि हन्यान्न लोहितं कुर्यादितावता हैनसा भवति तच्छुं योरा
वृणीमहु इत्याह युज्ञमेव तथ्स्वगा करोति त- (५८)

च्छुं योरा वृणीमहु इत्याह शुयुमेव बारहस्पत्यं भागधेयेन्
समर्धयति गातुं युज्ञाय गातुं युज्ञपतय इत्याहाऽर्जशिष्मेवैतामा
शास्ते सोमं यजति रेतं एव तद्धाति त्वष्टारं यजति रेतं एव
हितं त्वष्टा रूपाणि वि करोति देवानां पक्वीर्यजति मिथुनत्वायाग्निं
गृहपतिं यजति प्रतिष्ठित्यै जामि वा एतद्युज्ञस्य क्रियते (५९)

यदाज्येन प्रयाजा इज्यन्त आज्येन पक्वीसंयाजा ऋचमनूच्यं
पक्वीसंयाजानामृचा यजत्यजामित्वायाथो मिथुनत्वायं पङ्किप्रायणे
वै युज्ञः पङ्किप्रदयनः पञ्च प्रयाजा इज्यन्ते चत्वारः पक्वीसंयाजाः
समिष्टयुजुः पञ्चमं पङ्किमेवानुं प्रयन्ति पङ्किमनूद्यन्ति॥ (६०)

प्रजायाः करोति तत्क्रियते त्रयम्भिःशब्दः॥४॥ [१०]

युक्ष्वा हि देवहूतमाऽ अश्वाऽ अग्ने रथीरिव। नि होता पूर्व्यः
संदः। उत नो देव देवाऽ अच्छां वोचो विदुष्टरः। श्रद्धिश्वा वार्या
कृष्ण। त्वऽ हु यद्यविष्य सहसः सूनवाहुत। ऋतावा युज्ञियो भुवः।

अयमग्निः संहस्रिणो वाजस्य शतिनस्पतिः। मूर्धा कवी रयीणाम्।
तं नेमिमृभवो युथा नमस्व सहृतिभिः। नेदीयो युज्ञ- (६१)

मङ्गिरः। तस्मै नूनमभिद्यवे वाचा विरूप नित्यंया। वृष्णे
चोदस्व सुष्टुतिम्। कमु ष्विदस्य सेनयाऽग्नेरपाकचक्षसः। पुणिं
गोषु स्तरामहे। मा नौ देवानां विशः प्रस्तातीरिवेस्त्राः। कुशं न
हासुरग्रियाः। मा नः समस्य दृढ्यः परिद्वेषसो अङ्गुहतिः। ऊर्मिन्
नावमा वंधीत्। नमस्ते अग्न ओजसे गृणन्ति देव कृष्टयः। अमै-
(६२)

रमित्रमदय। कुविष्मु नो गविष्टयेऽग्ने संवेषिषो रयिम्।
उरुकृदुरु णस्कृधि। मा नौ अस्मिन्महाधुने परा वर्गमारुभृद्यथा।
संवर्गः सः रयिं जय। अन्यमस्मद्विया इयमग्ने सिषकु दुच्छुना॥
वर्धा नो अमवच्छवः। यस्याजुषन्मस्विनः शमीमदुर्मखस्य वा।
तं घेदग्निर्वृधावति। परस्या अधिं (६३)

संवतोऽवरा अभ्या तर। यत्राहमस्मि ताः अव। विद्वा हि
ते पुरा वयमग्ने पितुर्यथाऽवसः। अधा ते सुम्रमीमहे। य उग्र इव
शर्यहा तिग्मशृङ्गे न वःसंगः। अग्ने पुरो रुरोजिथ। सखायः सं
वः सम्यश्वमिषुङ् स्तोमं चाग्रयै। वर्णिष्ठाय क्षितीनामूर्जो नत्रे सह-
स्वते। सः सुमिद्युवसे वृषन्मग्ने विश्वान्यर्य आ। इडस्पदे समिध्यसे
स नो वसून्या भर। प्रजापते स वैद सोमापूषणेमौ देवौ॥ (६४)

यज्ञमैरधिं वृपत्रेकान्नविशुतिश्च॥४॥ [११]

उशन्तस्त्वा हवामह उशन्तः समिधीमहि। उशनुशुत आ वंह
पितृन् हुविषे अत्तवे। त्वं सोम् प्रचिकितो मनोषा त्वं रजिष्मन्
नेषि पन्थाम्। तवु प्रणीती पितरो न इन्दो देवेषु रलमभजन्त्
धीराः। त्वया हि नः पितरः सोम् पूर्वे कर्माणि चक्रुः पंवमान्
धीराः। वन्वन्नवातः परिधीः रपोर्णु वीरेभिरश्वर्मघवा भवा - (६५)

नः। त्वं सोम पितृभिः संविदानोऽनु द्यावापृथिवी आ तत्तन्थ।
तस्मै त इन्दो हुविषां विधेम वयः स्याम् पतयो रयीणाम्।
अग्निष्वात्ताः पितर् एह गच्छत् सदःसदः सदत सुप्रणीतयः। अत्ता
हुवीःषि प्रयत्नानि बरुहिष्यथां रयिः सर्ववीरं दधातन। बरुहिषदः
पितर ऊत्यर्वाणिमा वो हुव्या चक्रमा जुषधम्। त आ गुतावसु
शन्तमेनाथास्मभ्यः (६६)

शं योररुपो दधात। आहं पितृन्सुविदत्राः अविथ्मि नपातं
च विक्रमणं च विष्णोः। बरुहिषदो ये स्वधयां सुतस्य भजन्त
पित्वस्त इहाग्निष्ठाः। उपहूताः पितरः सोम्यासो बरुहिष्येषु निधिषु
प्रियेषु। त आगमन्तु त इह श्रुवन्त्वधि ब्रुवन्तु ते अवन्त्वस्मान्।
उदीरतामवर उत्परासु उन्मध्यमाः पितरः सोम्यासः। असुं (६७)

य ईयुरवृका ऋतज्ञास्ते नोऽवन्तु पितरो हवेषु। इदं पितृभ्यो
नमो अस्त्वद्य ये पूर्वासो य उपरास ईयुः। ये पार्थिवे रजस्या

निषंत्ता ये वां नूनः सुवृजनांसु विक्षु। अधा यथा नः पितरः
परांसः प्रलासो अग्ने क्रृतमांशुषाणाः। शुचीदयन्दीधिंतिमुक्थशासुः
क्षामां भिन्दन्तो अरुणीरपं ब्रन्त्रा यदग्ने (६८)

कव्यवाहन पितृन् यक्ष्यृतावृधेः। प्र च हृव्यानि वक्ष्यसि
देवेभ्यंश्च पितृभ्य आ। त्वमंग्र ईडितो जातवेदोऽवाँडुव्यानि
सुरभीणि कृत्वा। प्रादाः पितृभ्यः स्वधया ते अंक्षन्नद्धि त्वं देवं प्रयत्ना
हृवीः षिं। मातली कव्यैर्यमो अङ्गिरोभिर्बृहस्पतिरुऋक्भिर्विवृधानः।
याङ्क्षं देवा वांवृधुर्ये च देवान्त्स्वाहा॒ऽन्ये स्वधया॒ऽन्ये
मंदन्ति। (६९)

इमं यमं प्रस्तरमा हि सीदाङ्गिरोभिः पितृभिः संविदानः।
आ त्वा मत्राः कविशस्ता वंहन्त्वेना राजन् हृविषा मादयस्व।
अङ्गिरोभिरा गंहि यज्ञियैभिर्यमं वैरूपैरिह मादयस्व। विवंस्वन्तः
हुवे यः पिता ते॒ऽस्मिन् यज्ञे बृहिष्या निषद्य। अङ्गिरसो नः
पितरो नवंगवा अथर्वाणो भृगवः सोम्यासः। तेषां वृयः सुमूतौ
यज्ञियानामपि भुद्रे सौमनुसे स्याम॥ (७०)

भ्रवास्मभ्युमसुं यदग्ने मदन्ति सौमनुस एकंश्च॥६॥

[१२]

सुमिधुश्वक्षुपी प्रजापतिराज्यं देवस्य स्फ्यम्ब्रह्यवादिनोऽद्विरुद्ग्रेस्ययो मनुः पृथिव्याः पुशवोऽश्रीधे देवा
वै युज्ञस्यं युक्ष्वोशन्तस्त्वा द्वादश॥१२॥

सुमिधो युज्यां तस्मान्नाभुग्यं हि तमन्वित्यांह प्रजा वा आहेत्यांह युक्ष्वा हि संस्तिः॥७०॥

सुमिधः सौमनुसे स्याम॥

हरिः ओँ॥

॥कृष्ण-यजुर्वेदीय-तैत्तिरीय-संहितायां द्वितीयकाण्डे षष्ठः प्रश्नः
समाप्तः॥२-६॥

